

Innocenty Marek Rusecki OFM

ZARYS DZIEJÓW OJCÓW BERNARDYNÓW W POLSCE (1453 –2003)

Wprowadzenie

W roku 2003 zakonna Prowincja Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny Zakonu Braci Mniejszych w Polsce (OO. Bernardyni) obchodzić będzie 550 lat działalności, która podejmowana była na ogromnych obszarach historycznej Polski na różnych płaszczyznach. Działalność owa była niezwykle prężna i owocna. Nie dziwi zatem, iż Bernardyn tak pięknie zapisał się w historii Polski, przede wszystkim jako nauczyciel prawdy i patriota, któremu nie były obojętne sprawy ludzkie i sprawy narodowe.

Autor pragnie w zarysie przynajmniej ukazać działalność Ojców Bernardynów na przestrzeni 550 lat swojej działalności, a zarazem zwrócić uwagę na ich ogromny wkład w kształtowaniu postaw religijnych, obywatelskich i patriotycznych w społeczeństwie polskim. Zasadniczo skoncentrował się na następujących zagadnieniach: przybycie Braci Mniejszych do Polski, przybycie do Krakowa Jana Kapistrana i założenie pierwszego klasztoru obserwantów w Polsce, rozwój franciszkańskiej linii obserwanckiej (bernardyńskiej) w Polsce oraz jej działalność na różnych płaszczyznach. Ostatnia część artykułu poświęcona jest krótkiej historii jedyne go klasztoru bernardyńskiego, który znajduje się na terenie diecezji radomskiej – w Radomiu.

1. Przybycie braci św. Franciszka do Polski

Zakonnicy św. Franciszka przybyli na ziemię polskie już w 1236 roku. Pierwsze ich klasztory powstały we Wrocławiu i Krakowie. Dzięki wielkiemu poparciu książąt Henryka Brodatego i Henryka Pobożnego oraz Bolesława Wstydlivego, jego żony Kingi i siostry Salomei, mogło rozwijać się życie franciszkańskie. Powstające klasztory stały się punktem oparcia dla rozwoju życia franciszkańskiego, między innymi w Wielkopolsce, gdzie ich protektorami byli Bolesław Pobożny i jego żona Jolanta, młodsza siostra Kingi. Franciszkanie otrzymywali fundacje głównie w miastach, a ich fundatorami byli głównie mieszczanie i duchowieństwo. Liczba fundacji rosła w bardzo szybkim tempie. Szybkiemu rozwojowi Zakonu św. Franciszka na ziemiach polskich sprzyjały takie czynniki jak: ścisłe powiązanie Franciszkanów z rodem Piastów i dworami książęcymi, fascynacja wielu kobiet tego rodu ideałami franciszkańskimi, silna więź zakonników z miejscowym społeczeństwem, przychylnie i życzliwe stanowisko biskupów i duchowieństwa diecezjalnego, a także zapotrzebowanie religijne śro-

dowisk miejskich i lepsze przygotowanie duszpasterskie braci oraz nowe formy pracy duszpasterskiej¹.

Oprócz pracy duszpasterskiej² w Polsce Franciszkanie prowadzili misje zewnętrzne na Rusi Czerwonej, kiedy tereny te zostały opanowane przez Kazimierza Wielkiego i na Litwie, po zawarciu unii z Polską. Zakładali tam też swoje konwenty, m.in. we Lwowie, Przemyślu, Haliczu. Później zaś w Sanoku, Krośnie, Gródku i Kamieńcu. Klasztory polskie należały wówczas do Prowincji Czesko-Polskiej, która w 1517 roku liczyła 7 kustodii i 38 konwentów, w tym 3 kustodie polskie - krakowska, gnieźnieńska i opolska, licząc ogólnie 16 klasztorów³

¹ H.E. Wyczawski, *Krótką historia Zakonu Braci Mniejszych*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, pod red. H.E. Wyczawskiego, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 619; I. Rusecki, *Z historii Bernardynów w Polsce. W przededniu wielkich jubileuszy (550 lat działalności Bernardynów w Polsce, 400 lat fundacji Kalwarii Zebrzydowskiej)*, Kraków 2001, s. 4-5; I. Rusecki, *Klasztor i kościół Ojców Bernardynów w Warcie - mieście kultu O. Rafała z Proszowic*, Kalwaria Zebrzydowska 1998, s. 10. Przybycie Franciszkanów na ziemię polskie w XIII wieku oraz pierwszy etap ich rozwoju przedstawili w swoich pracach S. Tomczak i S.J. Barcik. S. Tomczak, *Wprowadzenie do opisów historycznych kościołów i klasztorów*, w: *Schematyzm Prowincji św. Franciszka z Asyżu Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*, pod red. S. Tomczaka, Poznań 1999, s. 91-93; S.J. Barcik, *Franciszkanie w Polsce pierwszy etap rozwoju - XIII w.*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 8 (1999), s. 189-202. S.J. Barcik tak pisze na temat przybycia pierwszych franciszkanów do Polski: „Ekspancja franciszkanów w Polsce zaczęła się od Wrocławia (ok. 1234) i Krakowa (1237). Były to dwa największe ośrodki kościelne na południu kraju, stosunkowo blisko Czech. Głównym terenem rozwoju zakonu na ziemiach polskich był Śląsk. Była to dzielnica, która wtedy bardzo intensywnie się rozwijała. Jeszcze w XIII wieku na Śląsku zostało założonych 20 konwentów franciszkańskich, nie zawsze jednak jest możliwe dokładne ustalenie daty ich powstania. Powstawały także liczne klasztory w innych dzielnicach Polski – w Małopolsce, na Kujawach (Wielkopolsce), na Pomorzu Zachodnim i Wschodnim oraz cztery w krzyżackich Prusach. Do początków XIV wieku, na ziemiach wczesnośredniowiecznej Polski Piastowskiej, wraz z Pomorzem Zachodnim i Prusami krzyżackimi, powstało łącznie 40 konwentów franciszkańskich 6 klasztorów klarysek.” (S.J. Barcik, dz. cyt., s. 192).

² S.J. Barcik analizując pracę duszpasterską pierwszych franciszkanów w Polsce w XIII stuleciu pisze: „Działalność polskich franciszkanów w XIII w. dokonywała się w innych warunkach niż na zachodzie Europy. Polska była wtedy krajem ubogim, słabo zaludnionym, o surowym klimacie. Poziomym życia, nawet wielmożów, byli niski. Poziomym życia religijnego był również bardzo niski. Niski był także stan moralny księży diecezjalnych (beźżerństwo dopiero wchodziło w praktykę, częste pijaństwo, w kościołach widowiska połączone z zabobnymi zabawami). Nie mógł być również wysoki poziom intelektualny duchowieństwa (...). W takiej sytuacji zakony żebrzące (franciszkanie i dominikanie) musiały podjąć w szerokim znaczeniu misję wewnętrzną, chrystianizację mas. Ich kościoły i klasztory stawały się ośrodkami promieniującymi na całą okolicę.” (S.J. Barcik, dz. cyt., s. 198nn).

³ M. Daniluk, *Franciszkanie w Polsce do 1517*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, pod red. L. Bieńkowskiego, P. Hemperka, S. Kamińskiego, Lublin 1989 kol. 495-496; J. Kłoczowski, *Bracia Mniejsi w Polsce średniowiecznej*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 1. *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 1. *Franciszkanie na ziemiach polskich*, pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin 1983, s. 51nn; I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy stróżami relikwii błogosławionego Szymona*, Kraków 1998, s. 15-16. Warto zapoznać

2. Bernardyni w Polsce⁴

Obecność Jana Kapistrana w Kakowie, do którego przybył 28 sierpnia 1453 roku, jeszcze bardziej przybliżyła społeczeństwu ideały franciszkańskie. Oczekiwanie tak dostojnego gościa wypadło bardzo uroczystie. Kronikarze tak opisują to wydarzenie: *Wyszły naprzeciwko temu błogosławionemu mężowi nie tylko zakony, ale wszystko duchowieństwo miasta Krakowa i magistrat w procesji, z chorągwiami, a mieszczanie, mężczyźni i niewiasty wylegli tłumnie na dwie mile. Wyruszyło całe nieledwie miasto, a Kazimierz z Zofią i Zbigniew, kardynał i biskup krakowski, z wielkim zastępem rycerstwa i duchowieństwa w polu przed Kleparzem go przyjmują z wielką chwałą prowadzą do miasta. Wielka była z jego przybycia radość duchowieństwa i ludu, dlatego i wszelki człowiek wysypał się naprzeciw niemu....*⁵

W Krakowie⁶ bracia zamieszkali w kamienicy na rynku, której właścicielem był Jerzy Sworc. Msze św. Jan Kapistran nie odprawiał w kościele, ale na zewnątrz przy kościele św. Wojciecha. Dopiero, kiedy nadeszła zima i mrozy przeniósł się do kościoła Mariackiego. Po Mszy św. głosił kazania, które trwały do dwóch godzin w języku łacińskim. Ludzie bardzo licznie gromadzili się na kazaniach Jana. Dla przykładu można podać, iż niektórzy kronikarze piszą, iż na kazaniach dochodziło do 20-30 tysięcy wiernych⁷

się z całym artykułem J. Kłoczowskiego. - J. Kłoczowski, *Bracia Mniejsi w Polsce średniowiecznej*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 1, cz. 1, s. 13-108.

⁴ Jan Kapistran odegrał znaczącą rolę w kształtowaniu się linii obserwanckiej w Zakonie Braci Mniejszych. Jako wikariusz cismontański sformułował w 1446 roku treść bulli papieża Eugeniusza IV *Ut sacra Ordinis Minorum religio*, co spowodowało praktyczny, aczkolwiek nieformalny podział Zakonu św. Franciszka. Formalny podział nastąpił w 1517 roku i dokonany został przez papieża Leona X, który podzielił Zakon na dwa odrębne zgromadzenia – obserwantów i konwentualnych. (M. Maciszewska, *Klasztor bernardyński w społeczeństwie polskim 1453-1530*, Warszawa 2001, s. 17-18).

⁵ I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy*, s. 16; I. Rusecki, *Z historii Bernardynów w Polsce. Okoliczności przybycia i działalności św. Jana Kapistrana w Polsce*, Kraków 2001 k. 18-19. (Mała poligrafia).

⁶ Jan Kapistran zanim przybył do Polski zajął się sprawą bardzo istotną w wymiarze historii ówczesnej Europy, a mianowicie został wysłannikiem papieża Mikołaja V do uporządkowania spraw Kościoła katolickiego po ustąpieniu antypapieża Feliksa V. Zajął się również sprawą nawoływania do obrony Europy przed Turkami oraz zaprowadzenia jedności Kościoła poprzez powrót na jego łono wyznawców husytyzmu. M. Maciszewska tak pisze na ten temat: „Powiedzieć trzeba, że dwa główne cele postawione przed słynnym obserwantem nie zostały spełnione. Nikłe echo wywołały apele o walkę z Turkami, zaś na teren Czech właściwych Kapistrana nie został wpuszczony. (...) Odnosił jednak sukces jako kaznodzieja szczególnie wrażliwy na problemy religijne i obyczajowe mieszkańców miast, spowodował też rozwój ruchu obserwanckiego w krajach Europy Środkowowschodniej. Mieszkańcy miast niemieckich i morawskich tłumnie gromadzili się, słuchając Jana Kapistrana, głoszącego kazania w niezrozumiałym dla nich języku, wymagające korzystania z usług tłumaczy. Na słuchaczach wrażenie robiła sama postać kaznodziei, wprawdzie mizernej postury, ale znakomicie posługującego się gestem i mimiką. Za sprawą Kapistrana działy się też cuda. Kaznodzieja piętnował wady mieszkańców miast, przede wszystkim życie w zbytku, używanie luksusowych strojów i przedmiotów, spędzanie czasu na grach hazardowych.” (M. Maciszewska, dz. cyt., s. 18).

⁷ I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy*, s. 16; I. Rusecki, *Bernardyński matecznik*, w: „Vita

Jan Kapistran, kiedy przybył do Polski liczył 67 lat. Był niskiego wzrostu, umarzwionej postury. Nosił długą brodę. Wygląd jego pokrywał się ze sposobem życia. Prowadził życie bardzo surowe. Nosił na gołym ciele włosienicę. Zawsze chodził boso w habicie z grubego sukna. Nie jadł mięsa i nie pił wina. Nie używał lekarstw w czasie nawet największych dolegliwości. Sypiał również bardzo mało⁸.

Jego pełne ewangelicznego żaru kazania wywołały dwojaki skutek. Najpierw spowodowały liczne nawrócenia. Wielu ludzi zrezygnowało z dotychczasowego trybu życia przesyconego wieloma nadużyciami, błędami i zepsuciem. Jego biograf pisze, iż również w Krakowie popalono „narzędzia zbytku”. Drugim skutkiem było to, iż wielu młodych i gorących serc zapragnęło życia według wskazań św. Franciszka. Doprowadziło to do powstania pierwszego klasztoru obserwanckiego w krakowskim grodzie. Doszło do tego bardzo szybko, ponieważ zaledwie 10 dni od przybycia Jana Kapistrana do Krakowa. Plac pod budowę klasztoru podarował kardynał Zbigniew Oleśnicki, który później został powiększony o darowiznę królewską. Trzeba tu zaznaczyć, że tych zakonników franciszkańskich nazywano w Polsce Bernardynami, od pierwszego klasztoru założonego na Stradomiu, który był pod wezwaniem św. Bernardyna ze Sieny. I choć sami nazywali siebie Obserwantami, to również używali nazwy Bernardyni, nadanej im przez ówczesne społeczeństwo⁹.

W bardzo krótkim czasie zdobyli szereg fundacji¹⁰ w całej Polsce, co przyczyni-

---

Provinciae”. *Kwartalnik poświęcony życiu i działalności Prowincji OO. Bernardynów*. Nr 1-2 (109-110) 1997, s. 78.

⁸ I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy*, s. 16; K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1, Lwów 1933, s. 8-10; S. Lempicki, *Pater Capistrano w Polsce*, w: „*Studia Franciszkańskie*” 3 (1988), s. 243nn; W. Murawiec, *Jan z Kapistrano. Kaznodzieja podróżujący i reformator*, w: „*Studia Franciszkańskie*” 3 (1988), s. 289nn; E. Obruśnik, *Św. Jan Kapistran kaznodzieja i reformator. Wybrane zagadnienia z ikonografii bernardynów w Polsce*, w: „*Studia Franciszkańskie*” 5 (1992), s. 301-302. Starania o przybycie św. Jana Kapistrana do Polski w świetle zachowanych listów przedstawił I. Rusecki. - I. Rusecki, *Z historii Bernardynów w Polsce. Okoliczności przybycia i działalności św. Jana Kapistrana w Polsce*, k. 7-18.

⁹ H.E. Wyczawski, *Krótką historią Zakonu Braci Mniejszych*, w: *Klasztory bernardynskie w Polsce*, s. 619; S. Tomczak, *Wprowadzenie do opisów historycznych kościołów i klasztorów*, w: *Schematyzm Prowincji św. Franciszka z Asyżu Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*, s. 93-94.

¹⁰ M. Maciszewska w swojej pracy analizuje sposób zakładania fundacji, kolejność poszczególnych etapów. Tak pisze na temat samych początków fundacji: „Z inicjatywą założenia konwentu występował przyszły fundator lub też, zdaniem Le Goffa, sami zakonnicy, pragnący mieć klasztor w wybranej przez siebie miejscowości. W tym drugim przypadku bracia musieli znaleźć osobę, która zrealizowałaby ich plany. Po zakończeniu wstępnych rozmów z fundatorem kilku specjalnie wybranych zakonników udawało się na wskazane przez niego miejsce. Aby ocenić je pod kątem możliwości budowy konwentu i szans na jego przyszłą działalność. W trakcie owego rozpoznania eksperci zakonnicy winni byli też zorientować się, czy miejscowe władze kościelne i świeckie nie będą sprzeciwiały się fundacji i zapewnią realizację praw należnych mendiçantom. Na podstawie opinii wydanej przez „wywiadowców” zakonnych, kapituła prowincji podejmowała decyzję o przyjęciu lub nieprzyjęciu miejsca przeznaczonego pod budowę konwentu (...). W ten sposób kończył się pierwszy etap procesu fundacyjnego. Zgodę na fundację

ło się do wielkiego rozwoju nowej rodziny franciszkańskiej¹¹. Po pierwszej fundacji w Krakowie powstawały nowe klasztory: w Warszawie¹², Poznaniu¹³, Wschowie¹⁴,

klasztoru mendykanckiego powinna wyrazić także kapituła generalna danego zakonu, a od roku 1298 papież. Wymagane było też uzyskanie zezwolenia ordynariusza diecezji, w której miał stanąć konwent. Z reguły w tej fazie fundacji odpowiednie dokumenty darowizny wystawiał fundator, a zgodę na założenie konwentu w miastach królewskich wydawał władca lub władze miejskie. Po przyjęciu miejsca przez kapitułę prowincji zakonnicy rozpoczynali działalność zmierzającą do wzniesienia domu zakonnego i jego formalnego ukonstytuowania. W tym celu kapituła wysyłała na wyznaczone miejsce grupę braci, która miała przygotować fundację właściwą, to znaczy rozpocząć budowę konwentu i stworzyć warunki umożliwiające prowadzenie regularnego życia zakonnego przez co najmniej dwunastu braci (...). Na czele tej grupy nie stał jeszcze gwardian, a tymczasowy przełożony, przez bernardynów zwany «praesidens»" (M. Maciszewska, dz. cyt., s. 33).

¹¹ W 1452 roku za sprawą Jana Kapistrana powstała wikaria austriacko-czeska, która wchodziła w skład Kongregacji Cismontańskiej Franciszkanów Obserwantów. Znaczący historyk Bernardynów o. Hieronim Eugeniusz Wyczawski wysunął twierdzenie, iż klasztor krakowski, a następnie inne klasztory obserwanckie w Polsce zostały włączone w skład wikarii, która odtąd nosiła nazwę wikarii austro-czesko-polskiej. Na temat tej wikarii M. Maciszewska pisze: „W roku 1467 wikaria austriacko-czesko-polska uległa podziałowi, jednak zanim to się stało pojawiły się konflikty. Spory dotyczyły interpretowania zasad obserwancji, ale w efekcie prowadziły do konfliktów pomiędzy zakonnikami różnych nacji. (...). Pragnienie braci polskich spełniło się w 1467 roku, kiedy to zebrani w Mantui członkowie kapituły generalnej Kongregacji Cismontańskiej franciszkanów obserwantów wyrazili zgodę na podział wikarii. Świadomi byli sporów w niej istniejących, brali również pod uwagę duży obszar wikarii, liczebność braci, czyli czynniki uniemożliwiające rzetelne sprawowanie władzy przez jednego wikariusza. (...). Podział wikarii austriacko-czesko-polskiej oznaczał, że odtąd każda z nowo utworzonych wikarii posiadać będzie swoje władze. (...)” Powstała wikaria bernardyńska była bardzo rozległa, toteż za zgodą kapituły generalnej została podzielona na kustodie z ośrodkami w Krakowie, Poznaniu i Wilnie oraz powstała w 1518 roku w Warszawie, obejmując konwenty ruskie. W 1517 roku po podziale Zakonu istniejące wikarie obserwanckie zyskały status prowincji (M. Maciszewska, dz. cyt., s. 23nn).

¹² Klasztor w Warszawie pod wezwaniem św. Anny powstał w 1454 roku za sprawą fundacji księżnej mazowieckiej Anny, wdowy po Bolesławie III. (W. Murawiec, *Warszawa (św. Anna)*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, pod red. H.E. Wyczawskiego, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 398nn).

¹³ Bernardyni pojawili się w Poznaniu w 1455 roku. Bracia zostali serdecznie przyjęci przez bp poznańskiego Andrzeja z Brina i radę miejską. Niebawem obietnicę fundacji w Poznaniu urzeczywistnili. Propozycja osiedlenia się w Poznaniu została przyjęta formalnie na kapitule w Ołomuńcu. Darowizny dokonał wówczas Maciej Czarny, rajca miejski, którą zatwierdził bp Andrzej z Brina 10. V 1457 roku. (A. Chadam, *Poznań*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 266nn).

¹⁴ Początki fundacji klasztoru Bernardynów w Wschowie sięgają 1455 roku, kiedy mieszczanie i rada miasta Wschowy ofiarowali zakonnikom teren pod budowę klasztoru, znajdujący się poza murami miasta. Darowizna została przyjęta na kapitule w Ołomuńcu. (S.B. Tomczak, *Wschowa*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 442nn).

Kościanie¹⁵, Kobylinie¹⁶, Tarnowie¹⁷, Kaliszu¹⁸, Kole¹⁹, Łowiczu²⁰, Warcie²¹, Radomiu²² i Bydgoszczy²³. Okres reformacji przyhamował rozwój Bernardynów w Polsce. Jednakże już od końca XVI wieku, za panowania Stefana Batorego i później Zygmunta III, rozpoczął się nowy okres ich świetności, który należy łączyć ze zwycięstwem kontrreformacji w Polsce. Powstawały wówczas nowe fundacje: w Wielkopolsce w Złoczewie, Nowym Dworze, Sierakowie, Piotrkowie Trybunalskim, Ostrzeszowie, w Małopolsce, w Kalwarii Zebrzydowskiej, Bochni, Karczówce pod Kielcami i Alwerni. Na Mazowszu i Warmii powstały konwenty w Przasnyszu, Łęczycy, Ostrołęce, Grodzisku, Wieluniu, Czerniakowie i Strzegocinie²⁴.

- ¹⁵ Klasztor bernardyński w Kościanie należy do jednej z najwcześniejszych fundacji. Była ona dziełem mieszczan. Klasztor został wzniesiony poza murami miejskimi. Urzędowy zapis darowizny został zawarty 3 XII 1456 roku. (K. Grudziński, *Kościan*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s.146nn).
- ¹⁶ Kościół i klasztor bernardyńców w Kobylinie był dziełem fundacji Katarzyny, Wojciecha i Klimaka Kobylińskich w 1456 roku, ówczesnych w właścicieli miasta. (S.B. Tomczak, *Kobylin*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 137nn).
- ¹⁷ O sprowadzenie Bernardynów do Tarnowa miał zabiegać u św. Jana Kapistrana w 1454 roku podczas jego pobytu w Krakowie Jan Amor Tarnowski, późniejszy wojewoda sandomierski i kasztelan krakowski. On też w 1459 roku wprowadził Bernardynów do niewielkiego drewnianego klasztoru i kościoła, który znajdował się poza murami miasta. (A. Chadam, *Tarnów*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 373nn).
- ¹⁸ Zespół kościelno-klasztorny na Przedmieściu Toruńskim powstał w latach 1465-1486 za sprawą fundacji abp. gnieźnieńskiego Jana Gruszczyńskiego. Fundacja została oficjalnie objęta przez Bernardynów w 1465 roku. (W. Murawiec, *Kalisz*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s.107nn).
- ¹⁹ Fundatorem klasztoru Bernardynów w Kole był Jan Hańcza z Rogowa, kasztelan sandomierski i starosta kolski, który jego budowę rozpoczął w 1466 roku za zgodą króla Kazimierza Jagiellończyka. (K. Grudziński, *Kole*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 140nn).
- ²⁰ Fundatorem klasztoru Bernardynów w Łowiczu był abp gnieźnieński Jan Gruszczyński, który wyjednał u papieża Pawła II w 1470 roku zgodę na fundację. (A. Pabin, *Łowicz*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 202nn).
- ²¹ Fundacja Bernardynów w warcie była dziełem mieszczanina Warty Świętosława Darmopycha i jego żony Anny oraz Gerarda z Brudzewa, kanonika kruszwickiego. Projekt darowizny na rzecz zakonników został zaaprobowany w 1467 roku przez abp gnieźnieńskiego Jana Gruszczyńskiego. (K. Grudziński, *Warta*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 418nn).
- ²² Bernardyni w Radomiu osiedlili się za sprawą króla Kazimierza Jagiellończyka, który wyraził zgodę na ich osiedlenie. Starosta radomski Dominik Kazanowski miał wyznaczyć plac pod budowę klasztoru i kościoła. Prawdopodobnie Bernardyni już w 1468 roku osiedlili się w mieście. (K. Grudziński, *Radom*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 293nn).
- ²³ Osadzenie Bernardynów w Bydgoszczy miało miejsce 5 XII 1480 roku. Zakonników wprowadził na polecenie króla Kazimierza Jagiellończyka bp kujawski Zbigniew z Oleśnicy. (A. Pabin, *Bydgoszcz*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 35nn).
- ²⁴ I. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów w Leżajsku 1608-1961*, Kalwaria Zebrzydowska 2000, s. 130nn. Odnośnie do fundacji poszczególnych klasztorów i ich historii można zapoznać się z dziełem pod red. H.E. Wyczawskiego, pt. *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, Kalwaria Zebrzydowska 1985.

Wyżej przedstawione fundacje, aczkolwiek nie wszystkie, świadczą dobitnie, iż rozwój Bernardynów był imponujący, którego rezultatem była ciągle wzrastająca liczba klasztorów i zakonników.

Szczególnie prężna była ekspansja Bernardynów w II połowie XV wieku na wschodnie rubieże Rzeczypospolitej, która biegła zasadniczo dwoma drogami. Pierwsza biegła wzdłuż Karpat przez Ruś Czerwoną w kierunku Kijowa, zaś druga biegła przez Litwę i Białoruś w kierunku Smoleńska. Powstające na tamtych terenach konwenty bernardyńskie należały do powstałej kustodii z siedzibą we Lwowie. Liczba nowych fundacji na wschodnich terenach Rzeczypospolitej także przeżywała krótki okres zastoju, który był spowodowany reformacją i przechodzeniem dotychczasowych fundatorów na nową wiarę - protestantyzm. Jednakże już pod koniec XVI wieku rozpoczęła się nowa fala fundacji konwentów bernardyńskich, która trwała do 1648 roku. Biorąc pod uwagę czas powstawania fundacji na wschodzie wymienić należy je w następującej kolejności: 1460 – Lublin, 1460 - Lwów, 1465 - Przeworsk 1471 – Sambor, 1599 – Sokal, 1604 – Zaslów, 1605 - Brześć Litewski, 1608 - Leżajsk, 1610 – Husiatyn, 1614 – Dębno, 1623 - Kijów, 1627 – Łuków, 1627 - Zbaraż, 1628 – Jałówka, 1628 - Machnówka, 1629 – Rzeszów, 1634 – Bukaczowce, 1635 – Lubnie, 1635 - Strzeliska, 1637 - Leszniów, 1637 - Uładówka 1638 - Fastów, 1640 – Makówka, 1640 - Romny, ok. 1643 - Baturyn i 1645 – Łuck. Fundatorami tych klasztorów byli magnaci, szlachta, biskupi i mieszczenie²⁵

Intensywny rozwój Bernardynów w I połowie XVII wieku doprowadził do ich podziału. W tym okresie pojawili się w Polsce pierwsi Reformaci, którzy dążyli do przejmowania klasztorów obserwanckich. Bernardyni jednakże zachowali stan liczebny swoich klasztorów dzięki staraniom ówczesnego prowincjała o. Bonawentury Krzecka i wysłanego do Rzymu w tymże celu Krzysztofa Scipio Campo. Do podziału prowincji bernardyńskiej doszło za sprawą Antoniego Strozzi, komisarza i wizytatora zakonu w Polsce. Dokonało się to podczas kapituły w Warszawie 20 lutego 1628 roku. W wyniku tego podziału z jednej dotychczasowej prowincji bernardyńskiej powstały cztery, a mianowicie: Małopolska, Wielkopolska, Ruska i Litewska. Podział ten nie okazał się trwały, bowiem został on unieważniony przez Bernardynów na kapitule w Lublinie 22 lipca 1630 roku, w wyniku którego połączono Prowincję Ruską, Małopolską i Litewską w jedną prowincję. Jednakże i ten podział wkrótce uległ zmianie, bowiem liczne fundacje konwentów na wschodnich terenach Polski sprawiły, iż wrócono do rozdziału tej prowincji. Dokonano tego na kapitule zakonnej we Lwowie w 1637 roku, w wyniku której wyodrębniła się trzecia - Prowincja Ruska. Ogólnie rzecz ujmując powstały w ten sposób trzy prowincje: Wielkopolska, Polska nazywana również Małopolską lub Małopolsko-Litewską oraz Ruska²⁶. Ostatni podział dokonał się w 1731 roku, kiedy z klasztorów litewskich, należących do Prowincji Małopolskiej, erygowano nową Prowincję Litewską²⁷

Liczba poszczególnych fundacji w czterech prowincjach bernardyńskich kształtowała się następująco: w Prowincji Wielkopolskiej było 37 fundacji pod koniec istnie-

²⁵ I. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów w Leżajsku*, s. 133-136; I. Rusecki, *Bernardyni w Prowincji Ruskiej*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 8 (1999), s. 254.

²⁶ Tamże, s. 254; H.E. Wyczawski, *Wprowadzenie*, w: *Słownik Polskich Pisarzy Franciszkańskich*, pod red. H.E. Wyczawskiego, Warszawa 1981, s. 15.

²⁷ H.E. Wyczawski, *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, Lublin 1961-1963, s. 11.

nia Rzeczypospolitej (1765). Były to następujące klasztory: Poznań (klasztor kustodialny), Kościan, Wschowa, Kobylin, Kalisz, Koło, Warta, Bydgoszcz, Kazimierz Biskupi, Nowe, Sieraków, Świecie, Koźmin, Górka Klasztorna, Ostrzeszów, Grodzisk Wielkopolski, Golańcz, Zamarte, Warszawa (klasztor kustodialny), Toruń, Łowicz, Skępe, Lubawa, Przasnysz, Barczewo, Złoczew, Piotrków Trybunalski, Łęczycza, Widawa, Ostrołęka, Stoczek, Kadyny, Ratowo, Czerniaków, Strzegocin, Wieluń i Łobżenica²⁸.

W tym czasie Prowincja Małopolska liczyła 18 klasztorów: Kraków (klasztor kustodialny), Tarnów, Św. Katarzyna, Opatów, Radom, Przyrów, Alwernia, Bochnia, Kalwaria Zebrzydowska, Praga k. Warszawy, Kazanów, Piotrkowice, Kielce (Karczówka), Góra Kalwaria (klasztor kustodialny), Kraków (Żłóbek), Paradyż, Krześlin, Kobyłka. Rezydencjami były placówki: w Wieliczce, w Olkuszu i Słupowie²⁹.

Prowincja litewska obejmowała w 1772 roku 34 klasztory: Wilno, Kowno, Tykocin, Grodno, Kretynga, Cytowiany, Telsze, Budśląw, Dąbrowna, Troki, Iwie, Druja, Orsza, Witebsk, Datnów, Smoleńsk, , Mohylów, Bienica, Mikulin, Nieśwież, Mińsk, Słonim, Hłusk, Mozyrz, Traszkuny, Wołożyn, Berezyna, Połock, Pińsk, Słuck, Mścisław, Sieliszczce, Jurewicze i Wielona³⁰. Warto dodać, iż o. Norbert Golichowski dolicza jeszcze ponad 70 domów bernardyńskich w tej prowincji, które nie były formalnymi domami zakonnymi, lecz placówkami duszpasterskimi. Były to parafie i kapelanie (dworskie i obozowe). Znajdowały się one w diecezji wileńskiej, żmudzkiej, mohylewskiej i tyraspolskiej³¹.

W 1772 roku Prowincja Ruska posiadała 30 klasztorów: Lwów (klasztor kustodialny), Lublin (klasztor kustodialny), Przeworsk, Sambor, Sokal, Zasław, Leżajsk, Brześć Litewski, Husiatyn, Dubno, Łuków, Janówka, Rzeszów, Zbaraż, Leszniów, Radecznica, Łuck, Brzeżany, Józefów, Krystynopol, Warkowice, Kustyń, Fraga, Gwoździec, Dukla, Cudnów, Jarmolińce, Jeleniec, Żytomierz, Janów. Zaznaczyć trzeba, iż wojny kozackie zniszczyły 9 fundacji bernardyńskich: w Baturynie, Kijowie, Machnówce, Bukaczowcach, Uładówce, Romnach, Fastowie oraz w 2 miejscowościach, które w aktach mają nazwy: Conventus Mankoviensis i Conventus Strzeliciensis. Przez pewien czas klasztor w Nowym Dworze na Mazowszu, tj. w latach 1628-1630, a potem do Prowincji Wielkopolskiej. Został jednak opuszczony przez Bernardynów w 1635 roku³².

Ogólnie rzecz biorąc wszystkich formalnych klasztorów bernardyńskich na ziemiach Rzeczypospolitej w chwili I rozbioru było 118, nie licząc placówek duszpasterskich. Uwzględniając zaś wszystkie fundacje na rzecz Bernardynów liczba klasztorów wynosiła 129³³.

Polityka zaborców względem klasztorów bernardyńskich i nie tylko bernardyńskich, doprowadziła do całego szeregu kasat³⁴. Ogólnie można stwierdzić, iż w zaborze pruskim i rosyjskim doszło w zasadzie do kasaty wszystkich klasztorów, z wyjąt-

²⁸ Tamże, s. 11-12.

²⁹ Tamże, s. 12.

³⁰ Tamże, s. 12.

³¹ N. Golichowski, *Przed nową epoką*, Kraków 1899, s. 15nn.

³² H.E. Wyczawski, *Katalog Archiwum Prowincji*, s. 13.

³³ Tamże, s. 13.

³⁴ I. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów w Leżajsku (1608-1961)*, s. 157nn. (Mps w posiadaniu autora); I. Rusecki, *Zakon Braci Mniejszych na ziemiach polskich w II połowie XIX wieku*, w: *Zjednoczenie Zakonu Braci Mniejszych w 1897 r. Geneza - przebieg - konsekwencje*, pod red. A.J. Szeinsteke, A.S. Warot, K.R. Prokop, Poznań 2001, s. 118nn.

kiem klasztorów etatowych (Kolo i Kretynga na Litwie i Zasław na Ukrainie)³⁵. Wolnej Polski doczekały tylko klasztory Prowincji Galicyjskiej. Powstała ona w 1785 roku z klasztorów, jakie znalazły się po I rozbiórce Polski pod panowaniem austriackim³⁶.

Ważnym wydarzeniem u schyłku XIX wieku dla bernardyńskiej Prowincji Galicyjskiej, było jej połączenie z reformacką Prowincją Galicyjską. Było to konsekwencją konstytucji apostolskiej Leona XIII *Felicitate quadam* z 4 października 1897 roku. Konstytucja ta likwidowała wszelkie odrębności, jakie na przestrzeni historii pojawiły się między Dyskalceatami, Rekolektami i Reformatami oraz radziła, aby poszczególne prowincje łączyły się z prowincjami Obserwantów (Bernardynów), jeśli istnieją na tym samym terenie³⁷. Do połączenia doszło także w Galicji, gdzie istniały dwie prowincje: bernardyńska (obserwancka) i reformacka. Na wspólnym posiedzeniu obu zarządów prowincji, który odbył się 14 września 1899 roku we Lwowie, gdzie wizytator generalny o. Dawid Fleming odczytał dekret zjednoczeniowy³⁸. Wizytator generalny podał do wiadomości dekret generała zakonu z dnia 26 lipca 1899 roku, w którym podano skład mianowanego przez papieża zarządu nowej prowincji. Prowincjałem został o. Łukasz Dankiewicz (były Bernardyn), kustoszem o. Joachim Maciejczyk (były Reformata). Definitorem ze strony bernardyńskiej zostali - o. Sabin Figus i o. Euzebiusz Stateczny, natomiast ze strony reformackiej - o. Maurycy Wilczyński i o. Zygmunt Janicki. Zjednoczonej prowincji nadano wezwanie dotychczasowej Prowincji Bernardynów - Niepokalanego Poczęcia NMP³⁹.

Wzajemne pretensje i nieporozumienia doprowadziły w 1911 roku do rozdziału unii oraz w konsekwencji powrotu do poprzedniego stanu. Powstały więc dawne prowincje zakonne Bernardynów i Reformatów⁴⁰.

Po pierwszej wojnie światowej Prowincja Galicyjska rozszerzyła się częściowo na klasztory innych zaborów i dokonała otwarcia nowych domów. W 1939 roku pod jurysdykcją teje prowincji znalazły się następujące klasztory: Lwów i rezydencja w Sicho- wie, Kraków, Kolo, Radom, Skępe, Sokal, Kalwaria Zebrzydowska, Leżajsk, Rzeszów, Piotrków Trybunalski, Zbaraż i rezydencje (Stryjówka, Jacowce, Maksymówka, Sienia- wa, Zarudeczko, Kretowce), Radecznicza i rezydencja w Zawalowie, Gwoździec i rezy- dencje (Soroki i Dżurków), Dukla, Tamów, Przeworsk, Warta, Sambor, Opatów, Zasław (do 1931 roku), Husiatyn, Alwernia, Dubno (do 1928 roku), Leszniów, Brzeżany, Praga, Łódź, Zakopane, Prefektura Apostolska w Japonii (Toyohara, Maoka, Odomari)⁴¹.

Prowincja Bernardynów w tym okresie prężnie się rozwijała. Przybywało zakonników, których liczba w 1939 roku wynosiła 368, w tym 122 ojców, 68 kleryków,

³⁵ H.E. Wyczawski, *Wprowadzenie*, w: *Słownik Polskich Pisarzy Franciszkańskich*, s. 15.

³⁶ Tamże, s. 15.

³⁷ I. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów*, s. 168-169. (Mps w posiadaniu autora).

³⁸ Tamże, s. 168; H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy*, t. III 1772-1946, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 300-301; A. Szteinke, *Zjednoczona Prowincja Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Galicji (1899-1911)*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, pod red. J.R. Bara, Warszawa 1978, s. 211-212.

³⁹ H.E. Wyczawski, dz. cyt., t. III. 1772-1946, s. 301-302. - Warto zapoznać się z artykułem, który omawia realizację konstytucji apostolskiej *Felicitate quadam* w Polsce. - A.J. Szteinke, *Recepcja i realizacja konstytucji apostolskiej „Felicitate quadam” Leona XIII w Polsce*, w: *Zjednoczenie Zakonu Braci Mniejszych*, s. 168-209.

⁴⁰ H.E. Wyczawski, dz. cyt., t. III. 1772-1946, s. 335.

⁴¹ H.E. Wyczawski, dz. cyt., s. 15-16.

13 nowicjuszy-kleryków, 94 braci, 21 nowicjuszy-braci oraz 144 uczniów w kolegium w Radecznicy⁴².

Obecnie Bernardyni w Polsce posiadają następujące klasztory: Kraków, Tarnów, Przeworsk, Żórawiczki, Jelna, Radom, Skępe, Kalwaria Zebrzydowska, Leżajsk, Rzeszów, Piotrków Trybunalski, Łódź, Koło, Warta, Opatów, Alwernia, Łęczyca, Radecznica, Warszawa-Czeraniaków, Dukla, Zakopane i Hrubieszów⁴³.

3. Zakon Sióstr Bernardynek

Bernardyni dali początek Zakonowi Sióstr Bernardynek, który jest najstarszym polskim zakonem żeńskim. Początkami swymi sięga roku 1453, kiedy do Polski przybył św. Jan Kapistran. Wtedy nie tylko mężczyźni pragnęli żyć i naśladować św. Franciszka z Asyżu, lecz również kobiety. Początkowo za podstawę swego życia otrzymali Regułę III Zakonu św. Franciszka, założonego dla ludzi żyjących w świecie. Jednakże z czasem kobiety organizowały się we wspólnoty zakonne i tym samym dały początek Bernardynkom⁴⁴. Głównym ich zajęciem była modlitwa. Siostry codziennie uczestniczyły we Mszy św., odprawiały rozmyślanie, odmawiały chórowo brewiarz. Od początku skłaniały się do życia kontemplacyjnego, jednakże trzeba zaznaczyć, iż przez ponad 100 lat nie prowadziły życia klauzurowego. Oprócz modlitwy zajmowały się siostry pracami ręcznymi, głównie haftem kościelnym lub wychowywaniem i nauczaniem dziewcząt⁴⁵.

Zakon Sióstr Bernardynek został uformowany przez Bernardynów i zawsze był pod ich jurysdykcją. Bernardynki przed rozbiorem w Polsce posiadały 22 klasztory. W Prowincji Wielkopolskiej miały następujące klasztory: w Poznaniu, Wieluniu, Warcie, Kaliszu, Przasnyszu, Warszawie, Łowiczu. W Prowincji Małopolskiej miały klasztory: w Krakowie (św. Agnieszka), w Krakowie (św. Józef), w Krakowie (Koletki), w Tarnowie, na Pradze k. Warszawy, w Drzewicy. W Prowincji Litewskiej klasztory Bernardynek były w następujących miejscowościach: w Wilnie (św. Michał), w Wilnie (św. Koleta), Kownie, Mińsku, Grodnie, Słonimiu. W Prowincji Ruskiej były 3 klasztory: we Lwowie, w Lublinie, w Brześciu Litewskim⁴⁶.

Burze dziejowe XVIII-XIX wieku sprawiły, iż władze zaborcze różnorodnymi przepisami ingerowały w sprawy klasztorów Bernardynek, a tym samym zniszczyły szereg fundacji. Została również przerwana więź jurysdykcyjna z Bernardynami. Ostatecznie okres zaborów przeżyły tylko trzy klasztory - w Krakowie, Świętej Katarzynie i Wieluniu, a więź jurysdykcyjna z Bernardynami przetrwała tylko w Krakowie⁴⁷.

Po odzyskaniu niepodległości zakon na nowo się odrodził. Obecnie posiada dziewięć klasztorów: w Brzezinach, Chęcinach, Krakowie, Łowiczu, Łodzi, Świętej Katarzynie, Warcie, Wieluniu i Zakliczynie. Klasztory te w 1959 roku utworzyły Federację pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP⁴⁸.

Obecnie Bernardynki, podobnie jak wcześniej, prowadzą życie kontemplacyjne. Co

⁴² I. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów*, s. 177 (Mps w posiadaniu autora).

⁴³ *Wspólnoty klasztorne Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP (OO. Bernardynów) w Polsce*, Kraków 2001, s. 7nn.

⁴⁴ A.E. Kędracka, *Dzieje łowickich Bernardynek 1650-2000*, Łowicz 2000, s. 5.

⁴⁵ Tamże, s. 6, 7

⁴⁶ H.E. Wyczawski, dz. cyt., s. 13-14.

⁴⁷ A.E. Kędracka, dz. cyt., s. 7

⁴⁸ Tamże, s. 7-8.

dziennie uczestniczą we Mszy św., rozmyślaniu, odmawianiu Liturgii Godzin w chórze, adoracji Najświętszego Sakramentu. Zajmują się również drobnymi pracami ręcznymi.

4. Działalność Bernardynów

Siła Bernardynów od początku tkwiła przede wszystkim w ich ogromnym radykalizmie życia zakonnego, co następnie odegrało istotną rolę w ich poczynaniach duszpasterskich. Inaczej mówiąc, zakonnicy najpierw sami starali się o doskonałość chrześcijańską, a następnie poprzez działalność duszpasterską troszczyli się o zbawienie wiernych. Warto, przynajmniej w zarysie zapoznać się z owym radykalnym życiem zakonnym. Dzień w klasztorze rozpoczynał się budzeniem o świcie wszystkich członków konwentu przez zakrystiana. Wołał on głośno „Ale Maria”, zakonnik zaś odpowiadał „Jezus Maria”. Następnymi czynnościami zakonnika było posłanie łóżka i mycie się. Po tych czynnościach kierował się do kościoła, idąc nie pośpiesznie, lecz spokojnie. Po wejściu do kościoła i ucałowaniu wizerunku Chrystusa na krzyżu, zęgnął się wodą święconą i klęcząc odmawiał modlitwę św. Franciszka „Adoramus Te Domine”, całował ziemię i odmawiał „Pater Noster” z wyciągniętymi rękami i siadał na wyznaczonym miejscu. Celem zgromadzenia się całej wspólnoty w kościele była modlitwa, a zwłaszcza brewiarz, który łączył się ze śpiewem chóralnym, do którego przywiązywano wielką wagę. Powinien on być umiarkowany, harmonijny i odmawiany bez przeciągania. Brewiarz był rozłożony na całą dobę. Rozpoczynano go śpiewem jutrzni o północy i kontynuowano w ciągu dnia. Z porannymi ćwiczeniami duchowymi łączyła się również medytacja, która była rozumiana jako modlitwa prywatna i uważana jako istotny składnik życia zakonnego. Miała ona trwać godzinę. Najważniejszą jednak częścią wśród porannych modlitw była Msza św. konwencka, w której uczestniczyła cała wspólnota klasztorna. Komunie św. przyjmowano co dwa tygodnie. Odnośnie do spowiedzi św. trzeba zaznaczyć, iż odbywała się ona często i była dobrze zorganizowana. Po Mszy św. bracia rozchodzili się do swoich zajęć. Był to czas na pracę, która trwała do godzin południowych. Następnie wspólnota gromadziła się w refektarzu na obiad. Przed przystąpieniem do jedzenia bracia wysłuchiwali czytania lekcji i dopiero na znak gwardiana przystępowano do spożywania obiadu. Czytało się również podczas obiadu, co czynił wikarior. Co miesiąc czytano w czasie obiadu regułę po łacinie, zaś wieczorem przy wieczerzy po polsku. Podobnie było podczas wieczerzy. Podczas posiłków obowiązywało milczenie. Po wieczerzy gromadzono się w kościele, aby odśpiewać kompletę i odmówić modlitwy wieczorne. Każdy dzień kończył się błogosławieństwem przełożonego. Raz w tygodniu zakonnicy spotykali się na tzw. dyscyplinie, czyli wspólnym praktykowaniu ascezy w klasztorze. Gromadzono się w refektarzu i tam biczowano wraz z odmawianiem psalmów pokutnych. Po wszystkich modlitwach i ćwiczeniach zakonnik udawał się na spoczynek do swojej celi. Wspomnieć warto również, iż raz w tygodniu w piątek gromadzono się na kapitule konwenckiej, która była poświęcona wyłącznie dyscyplinie w klasztorze⁴⁹.

⁴⁹ I. Rusecki, *Bernardyni w Prowincji Ruskiej 1637-1864. Zarys działalności*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 8 (1999), s. 256-257. Osłabienie życia zakonnego u Bernardynów było ściśle związane z coraz większą wygodą w klasztorach i nieprzestrzeganiem ślubu ubóstwa. Regres taki pojawił się już u schyłku XVII wieku, który w następnych stuleciach coraz bardziej się pogłębiał. Istotny wpływ odegrały w tym procesie wydarzenia zewnętrzne, chociażby sytuacja społeczno-polityczna i religijna Polski w połowie XVIII wieku. (Tamże, s. 259-260).

Od początku swojej działalności bernardyńscy zakonnicy starali się być jak najbliżej społeczeństwa i jego problemów. Wśród licznych zakonów działających na terenie historycznej Polski, żaden tak mocno nie wrósł w dzieje Ojczyzny, jak Bernardyni, których określano mianem polskiego zakonu. Ich działalność to przede wszystkim: odprawianie Mszy św., udzielanie innych sakramentów oraz głoszenie słowa Bożego. Jednakże powstawanie ich konwentów na przedmieściach, wśród najbiedniejszej ludności o różnorodnym pochodzeniu, wpływało na różnorodność form duszpasterskich, nadając jej specyficzny charakter⁵⁰.

Wielkie zasługi mieli Bernardyni na polu kaznodziejskim. W tym czasie, kiedy zaczęli swoją działalność w Polsce, mowa ojczyzna była jeszcze bardzo uboga. Było to wynikiem używania języka łacińskiego, języka ludzi wykształconych. Choć zakonnicy franciszkańscy działali już prawie od dwóch wieków w duszpasterstwie, nie mogli wpłynąć pozytywnie na ożywienie życia religijnego w społeczeństwie. Przyczyną zasadniczą był fakt, że po napadach tatarskich w XIII wieku, polskie miasta były wyludnione i uległy kolonizacji niemieckiej⁵¹.

Wspomnieć należy, iż głównym polem działalności zakonów mendykantkich była praca wśród wiernych, polegająca na nauczaniu ludzi słowem i przykładem. Dlatego mówiąc o działalności kaznodziejskiej Bernardynów, trzeba również wspomnieć o zasługach na polu piśmienniczym. Na wielką siłę tej działalności wpłynęła zapewne obecność w szeregach obserwanckich wielkiej liczby ludzi wykształconych, pochodzących z kręgów uniwersyteckich, jak również z mieszczaństwa i szlachty. Propagowano bardzo mocno język polski, czego nie spotykano w działalności prawie żadnego innego zakonu. Ogólnie można stwierdzić, iż kulturalny i literacki dorobek Bernardynów szedł dwoma nurtami. Pierwszy nurt obejmował twórczość piśmienniczą na użytek wewnętrzny, ściśle związany z wewnętrznym życiem zakonnym zaś drugi nurt, przeznaczony dla wiernych, wśród których pierwsze miejsce zajmowała literatura religijna. Warto również zaznaczyć, iż z tą działalnością można prawdopodobnie łączyć działalność pierwszej oficyny wydawniczej w Polsce, należącej prawdopodobnie do niejakiego Kacpra Straubego, drukarza rodem z Bawarii⁵².

Działalność kaznodziejska w drugiej połowie XV wieku i na początku XVI stulecia przyniosła widoczne ożywienie religijnej gorliwości wiernych. Najwybitniejszą postacią na tym polu, w omawianym okresie, był błogosławiony Władysław z Gielniowa, który nie poprzestał na przekazywaniu żywego słowa, ale tworzył ponadto pieśni, hymny i modlitwy w języku polskim. Zdawał sobie sprawę, jak wielkie znaczenie ma śpiew w życiu religijnym.

⁵⁰ H.E. Wyczawski, *Krótką historia Zakonu Braci Mniejszych*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 620nn; I. Rusecki, *Stan Zakonu Braci Mniejszych w Polsce w II połowie XIX wieku (Bernardyni, Reformaci)*, w: „*Vita Provinciae*”. Kwartalnik poświęcony życiu i działalności Prowincji OO. Bernardynów, Nr 3-4(111-112):1997, s. 91nn.

⁵¹ H.E. Wyczawski, *Krótką historia Zakonu Braci Mniejszych*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 621; I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy*, s. 18.

⁵² W. Wydra, *Władysław z Gielniowa. Z dziejów średniowiecznej poezji polskiej*, Poznań 1992, s. 10nn; H.E. Wyczawski, *Krótką historia Zakonu Braci Mniejszych*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 619nn; I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy*, s. 19; S. Tomczak, *Wprowadzenie do opisów historycznych kościołów i klasztorów*, w: *Schematyzm Prowincji św. Franciszka z Asyżu*, s. 94; J. Kłoczowski, *Bracia Mniejsi w Polsce średniowiecznej*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 1, cz.1, s. 62; W. Murawiec, *Kraków, w: Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 157.

Był prawdopodobnie autorem „Godzinek”, śpiewanych bardzo chętnie przez wiernych, a wysławiających Niepokalanę Poczęcie Najświętszej Maryi Panny. Największy rozgłos przyniósł mu poemat religijny „Zoltarz Jezusów, czyli piętnaście rozmyślań o Bożym umęczeniu”. Za jego przykładem szli inni współbracia, którzy również w podobny sposób tworzyli, co generalnie wpływało bardzo dodatnio na życie religijne wiernych⁵³.

Praca duszpasterska, która stanowiła główne zadanie społeczności zakonnej Obserwantów, w późniejszych wiekach, tj. w XVII i XVIII, biegła nadal tym samym torem. Nawracano na katolicyzm protestantów i prawosławnych, o czym świadczą liczne świadectwa w kronikach klasztornych i w zachowanych *Libri conventorum*. Zawsze też służyło pomocą duszpasterską w innych kościołach parafialnych. Dobrze rozwinięte kaznodziejstwo zjednywało Bernardynom licznych fundatorów i oddanych przyjaciół. Na szeroką skalę w XVIII wieku Bernardyni zajęli się przeprowadzaniem misji parafialnych⁵⁴.

Przy klasztorach istniały różnorodne bractwa, jak: Niepokalanego Poczęcia NMP, św. Anny i Paska św. Franciszka. Prawie wszędzie istniał Trzeci Zakon św. Franciszka dla świeckich⁵⁵. Bernardyni ponadto rozpowszechnili nabożeństwo Drogi Krzyżowej, które było propagowane przez „Kalwarię bernardyńską” w Kalwarii Zebrzydowskiej, Górze Kalwarii koło Warszawy i Cytowianach na Litwie. Utworzyli również sanktuaria cierpiącego Pana Jezusa w Alwerni⁵⁶, Tamowie⁵⁷ i Paradyżu koło Opczna⁵⁸.

Obok kultu męki Pana Jezusa, bardzo pręźnie był propagowany kult maryjny. Te dwa bowiem filary duchowości były i są specyficzne wśród duchowych synów św. Franciszka. Powstawały liczne sanktuaria maryjne, których liczba była dość znaczna. Jak podają źródła było ich około pięćdziesięciu. W sześciu kościołach ukoronowano łaskami słynące obrazy i rzeźby Matki Bożej. W Sokalu koronacja odbyła się w 1724 roku⁵⁹, w 1750 u Bernardynek w Wilnie⁶⁰, w 1752 w Leżajsku⁶¹, w 1755 w Skępem⁶², w 1763 w Rzeszowie⁶³ i w roku 1887 w Kalwarii Zebrzydowskiej⁶⁴.

⁵³ S. Tarnowski, *Historia literatury polskiej*, t. 1, Kraków 1903, s. 49; I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy*, s. 19. - Więcej danych odnośnie do Bernardynów i ich wkładu w literaturę polską, a zwłaszcza wkładu bł. Władysława z Gielniowa podaje w swojej pracy W. Wydra. - W. Wydra, *Władysław z Gielniowa. Z dziejów średniowiecznej poezji polskiej*, Poznań 1992.

⁵⁴ H.E. Wyczawski, *Krótką historia Zakonu Braci Mniejszych*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 627

⁵⁵ I. Rusecki, *Trzeci Zakon św. Franciszka z Asyżu i bractwa religijne działające przy kościołach Bernardynów*, w: „W Nurcie Franciszkańskim” 9 (2000), s. 163nn.

⁵⁶ H.E. Wyczawski, *Alwernia*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 17. - Monografię kościoła i klasztoru w Alwerni opracował H.E. Wyczawski. - H.E. Wyczawski, *Alwernia. Dzieje klasztoru OO. Bernardynów*, Kraków 1957

⁵⁷ A. Chadam, *Tarnów*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 374.

⁵⁸ A. Pabin, *Paradyż koło Opczna*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 251.

⁵⁹ A. Chadam, *Sokal*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 342nn; D. Muskus, *Dzieje kultu Sokalskiej Madonny*, w: „Przegląd Kalwaryjski” Nr 5 (1998), s. 107nn; I. Rusecki, *Bernardyńskie sanktuarium maryjne w Sokalu*, w: „Cracovia-Leopolis” 2(14) (1998), s. 11-12, 48; I. Rusecki, *Historia Cudownego Obrazu Matki Bożej Sokalskiej*, Kraków 2000, s. 9nn.

⁶⁰ K. Grudziński, *Wilno (św. Michał)*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 538-539.

⁶¹ I. Rusecki, *Kalendarium Sanktuarium Matki Bożej w Leżajsku*, w: „Peregrinus Cracoviensis” 7 (1999), s. 133; I. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów w Leżajsku*, s. 161nn.

Zakonnicy przyczynili się także do rozwoju kultu św. Antoniego z Padwy, szeregając jego cześć w sanktuariach w Brzeżanach, Orszy⁶⁵, Radecznicy⁶⁶, Ratowie⁶⁷, Samborze⁶⁸ i Zbarażu⁶⁹

Bernardyni obok pracy duszpasterskiej zaangażowali się również w działalność oświatową. Szkolnictwo to zasadniczo rozwinęło się dopiero po pierwszym rozbiórce Polski. Jak już wspomniano wyżej zakonnicy powołani byli przede wszystkim do pracy duszpasterskiej, dlatego działalność na polu oświatowym traktowali ubocznie, pozostawiając ją zakonnikom, które były specjalnie do tego powołane, Jezuitom i Pijarom. Oba te zakony zdominowały szkolnictwo polskie w XVII i XVIII wieku. Bernardyni natomiast do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej w 1772 roku nauczaniem młodzieży zajmowali się sporadycznie, udzielając prywatnej nauki w klasztorach. O takiej działalności zachowało się niewiele danych. Wiadomo jedynie, że Bernardyni od 1696 roku utrzymywali i prowadzili szkołę elementarną w Traskunach, a pierwszy rozbiór Polski zastał istniejącą w Zbarażu szkołę niższą łacińską. Są pewne poszlaki, że na Litwie istniała szkoła parafialna w Wołożynie jak i podobna szkoła w Połocku⁷⁰.

Wypadki historyczne skierowały jednak zakonników do szerszej pracy w szkolnictwie, na czym bez wątpliwości zaważyło zniesienie jezuitów w 1773 roku i powstanie Komisji Edukacji Narodowej. Pod koniec XVIII stulecia i w XIX wieku bernardyni prowadzili szereg szkół na rozległych obszarach historycznej Polski, we wszystkich swoich prowincjach zakonnych. W sumie ich liczba dochodziła do 45, z czego większość stanowiły szkoły elementarne. Średnich było tylko 10. Te ostatnie nazywano podwydziałowymi, powiatowymi lub gimnazjami. Bernardynscy zakonnicy w tejsze działalności zawsze od-

⁶² W. Murawiec, Skępe, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 326.

⁶³ I. Rusecki, *Sanktuarium Matki Bożej Rzeszowskiej patronki miasta Rzeszowa Ojców Bernardynów*, Kalwaria Zebrzydowska 2000, s. 35-36.

⁶⁴ H.E. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 119-121; I. Rusecki, *Zarys dziejów Bernardynów 1453-1998*, w: „*Vita Provinciae*”. Kwartalnik poświęcony życiu i działalności Prowincji OO. Bernardynów. Nr 1-2 (117-118) (1999), s. 107; I. Rusecki, *Z kart naszej historii. Kult Matki Bożej Kalwaryjskiej*, w: „*Vita Provinciae*”. Kwartalnik poświęcony życiu i działalności Prowincji OO. Bernardynów. Nr 3-4 (121-122) (2000), s. 74nn.

⁶⁵ K. Grudziński, Orsza, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 245.

⁶⁶ A. Chadam, Radecznica, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 285. - Warto zapoznać się z innymi opracowaniami tego sanktuarium. - A. Chadam, *Radecznica - sanktuarium św. Antoniego z Padwy*, (Mps w posiadaniu APBK); Tenże, *Lasek św. Antoniego w Radecznicy*, (Mps w posiadaniu APBK); I. Rucińska, *Szkic monograficzny Radecznicy*, (Mps w posiadaniu APBK).

⁶⁷ H.E. Wyczawski, Ratowie, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 301; A. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930, s. 525nn; *Z dziejów parafii Radzanów*, w: *Schematyzm Diecezji Płockiej na rok 1978*, s. 404.

⁶⁸ A. Chadam, Sambor, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 312.

⁶⁹ A. Chadam, Zbaraż, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 456. Wśród innych opracowań na uwagę zasługuje praca W. Włodyka. - W. Włodyka, *Kronika klasztoru i parafii OO. Bernardynów w Zbarażu*, (Mps w posiadaniu APBK).

⁷⁰ I. Rusecki, *Działalność społeczna i patriotyczna ojców bernardyńskich (1772-1864)*, s. 54, (Mps w posiadaniu APBK).

znaczeni się niezwykłą determinacją i poświęceniem w formowaniu młodego pokolenia Polaków, zarówno intelektualnym, wychowawczym i obywatelskim⁷¹.

Szkoły elementarnych w Prowincji Ruskiej, która istniała do 1816 roku, a po tym czasie pozostawała we wspólnej administracji z Prowincją Litewską istniało 11. Zasadniczo szkolnictwo na tamtych terenach swoimi początkami sięgało II połowy XVIII i I połowy XIX wieku. Większość szkół przetrwało powstanie listopadowe, pomimo że władze zaborcze stopniowo je likwidowały. Sytuacja taka była związana z popowstaniową dyskryminacją polityczną w stosunku do ludności polskiej. Szkoły te funkcjonowały przy następujących klasztorach: w Janowie na Podolu, Jarmolińcach, Łucku, Żytomierzu, Zasłaniu, Dubnie, Cudownie, Warkowicach, Janówce, Kustyniu i Brześciu nad Bugiem⁷².

W Prowincji Litewskiej Bernardyni zorganizowali gęstą sieć szkół elementarnych, liczącą 23 szkoły. Do zorganizowania tego szkolnictwa na Litwie przyczynił się bp Ignacy Massalski, który nakazywał zakładanie takich szkół w swojej diecezji. Widoczny rozwój tychże szkół nastąpił w 1803 roku za urzędowania Adama J. Czartoryskiego, kuratora wileńskiego okręgu naukowego oraz Tadeusza Czackiego, wizytatora w województwach południowych. Szkolnictwo polskie uzyskało wtedy pewną autonomię w stosunku do rządu rosyjskiego. Wszystkie szkoły na tamtych terenach powstały z inspiracji Wileńskiego Wydziału Naukowego działającego przy Uniwersytecie Wileńskim. Wiele miejsca sprawom nauczania poświęcały kapituły prowincjalne, którym zależało na owocnej działalności oświatowej. Trwało to jednak do 1824 roku, kiedy kuratorem został Mikołaj Nowosilcow, zagorzały wróg polskiego szkolnictwa, co spowodowało, że liczba szkół zaczęła coraz bardziej się kurczyć. Bernardyńskie szkoły elementarne istniały przy następujących klasztorach: w Kretyndze, Budślawiu, Grodnie, Mińsku, Hłusku, Mohylewie, Nieświeżu, Cytowianach na Żmudzi, Wołożynie, Szumiaczu koło Mścislawia na Białorusi, Oranach nad Mereczanką, Wielonie, Łozowicy, Pińsku, Trokach, Słonimiu, Wilnie, Iwii, Traszku-nach, Dantowie, Bienicy, Cerezyinie i Telszach⁷³.

Na terenie Prowincji Wielkopolskiej Bernardyni prowadzili tylko cztery szkoły elementarne: w Strzegocinie, Kole, Czerniakowie i Łowiczu⁷⁴, zaś na terenie Prowincji Małopolskiej tylko jedną szkołę w Opatowie⁷⁵ oraz 2 szkoły na terenie Prowincji Galicyjskiej: w Zbarażu i Gwoźdźcu⁷⁶.

Całościowo rzecz ujmując, elementarne szkolnictwo Bernardynów we wszystkich prowincjach zakonnych usiłowało we własnym skromnym zakresie wycho-

⁷¹ Tamże, s. 54nn. - Warto w tym względzie zapoznać się z artykułami I. Ruseckiego, w których ukazano poświęcenie i zaangażowanie zakonników w procesie nauczania i wychowania. - I. Rusecki, *Bernardyńskie szkoły średnie na Litwie (1782-1843)*, w: „*Nasza Przyszłość*” 88 (1997), s. 227nn; I. Rusecki, *Szkolnictwo bernardyńskie w Prowincji Wielkopolskiej*, w: „*Studia Franciszkańskie*” 8 (1997), s. 347nn; I. Rusecki, *Szkolnictwo bernardyńskie w Prowincji Litewskiej (1772-1864)*, w: „*Przegląd Kalwaryjski*” Nr 4 (1997), s. 30nn.

⁷² I. Rusecki, *Bernardyni w Prowincji Ruskiej 1637-1864. Zarys działalności*, w: „*W Nurcie Franciszkańskim*” 8 (1999), s. 260-262.

⁷³ I. Rusecki, *Szkolnictwo elementarne Bernardynów na przełomie XVIII-XIX wieku*, w: „*Studia Franciszkańskie*” 11 (2001), s. 313nn.

⁷⁴ Tamże, s. 309-311.

⁷⁵ Tamże, s. 308-309.

⁷⁶ Tamże, s. 311-313.

dzić naprzeciw problemom oświatowym kraju, które przedstawiła Komisja Edukacji Narodowej. Warte podkreślenia było to, iż Bernardyni nie posiadali wykształconych nauczycieli, jednak w miarę sił i możliwości wielu zakonników podejmowało się działalności oświatowo-wychowawczej. Ważną cechą tego szkolnictwa było to, iż Bernardyni przyjmowali do swoich szkół wszystkich, którzy się zgłaszali, wśród których nie brakowało najuboższych. Były to szkoły, których liczba uczniów nie była wysoka. Wahala się od kilku do kilkudziesięciu. Uczyl w nich zazwyczaj jeden zakonnik. Program nauczania był w zasadzie taki sam we wszystkich szkołach tego typu. Nauczano przede wszystkim czytania, pisania, rachowania i religii.

Szkół średnich w Prowincji Litewskiej Bernardyni prowadzili 5: w Telszach, Dantowie, Traszkunach, Mścislawiu i Bienicy. Były to szkoły, które stały na wysokim poziomie nauczania, a zwłaszcza szkoły w Telszach, Dantowie i Traszkunach. Dla przykładu można podać zachowany program nauczania z 1798 roku, który obowiązywał w szkole w Telszach. Uczono tam m.in.: gramatyki języka polskiego łacińskiego, nauki chrześcijańskiej i moralnej, arytmetyki, geometrii, geografii, historii, prawa politycznego, prawa naturalnego, fizyki oraz języka francuskiego i niemieckiego. Ogólnie trzeba stwierdzić, iż programy nauczania były zgodne z programami Komisji Edukacji Narodowej. Były to szkoły, w których uczyli zakonnicy. Były to szkoły liczne (400-500 w Traszkunach, 200-300 w Telszach i Dantowie)⁷⁷

W Prowincji Wielkopolskiej Bernardyni prowadzili 2 szkoły średnie: w Warcie i Skępem. Szkoły te, podobnie jak szkoły w Prowincji Litewskiej, stały na wysokim poziomie nauczania, opierając swoją działalność na programach Komisji Edukacji Narodowej. Uczyli w nich zakonnicy, zaś liczba uczniów wahala się między 60 a 150 w Warcie i ponad 100 w Skępem. Szkoła w Warcie zamknęła działalność w 1832 roku, zaś szkoła w Skępem w 1864 roku⁷⁸.

Podsumowując działalność Bernardynów w szkolnictwie średnim, trzeba przede wszystkim podkreślić, iż zakonnicy poprzez nauczanie ojczystego języka, przekazywanie tradycji narodowych młodemu pokoleniu, historii i patriotyzmu, przyczynili się do podtrzymywania polskości w tych trudnych dla Polski czasach. Na wyróżnienie w pracy oświatowej zasługują: ze szkoły w Warcie o. Bonawentura Helanczewski i o. Roch Alscher, ze szkoły w Kretyndze o. Szmon Gross, ze szkoły w Budslawiu o. Tadeusz Wolski, ze szkoły w Traszkunach o. Feliks Iwaszkiewicz i ze szkoły w Skępem brat Tomasz Piotr Ostrowski.

Prowincja bernardyńska posiadała również od 1922 roku Kolegium Serafickie w Radecznicy. Była to szkoła z programem nauki gimnazjów klasycznych w zakresie klasy I-IV. Klasę V dodano w 1929 roku. Rektorem kolegium do 1936 roku był o. Metody Sikora, a później o. Jan Dukla Michnar. Każdego roku uczniowie zdawali egzaminy w Państwowym Gimnazjum IV we Lwowie, a od 1930 r. w takim Gimnazjum w Sokalu. Wychowanie w kolegium było podobne jak w innych niższych seminariach: codzienna modlitwa poranna, Msza św., modlitwa wieczorna. Kolegium radecznickie było kuźnią nowych powołań do kapłaństwa. Do 1939 roku wstąpiło do zakonu 138 kolegiastów, zaś do kapłaństwa doszło 82. Po zakończeniu wojny kolegium rozpoczęło swoją działalność, która trwała tylko do 1950 roku, kiedy na mocy postanowienia władz państwowych zostało zamknięte. Szczególnie zasłu-

⁷⁷ I. Rusecki, *Bernardyńskie szkoły średnie na Litwie (1782-1843)*, s. 232nn; I. Rusecki, *Szkolnictwo bernardyńskie w Prowincji Litewskiej (1772-1864)*, s. 30nn.

⁷⁸ I. Rusecki, *Szkolnictwo bernardyńskie w Prowincji Wielkopolskiej*, w: „*Studia Franciszkańskie*” 8 (1997), s. 349nn.

nymi nauczycielami i wychowawcami byli: o. Metody Sikora, o. Julian Kędzior, o. Jan Dukla Michnar, o. Henryk Ragan i o. Tymoteusz Tetera⁷⁹

Inną szkołą średnią Bernardynów było Gimnazjum w Łodzi. Zostało ono zorganizowane przez bł. o. Anastazego Pankiewicza w 1937 roku, które od 1939 roku posiadało charakter Kolegium Serafickiego. W 1939 roku uczyło się w szkole 200 uczniów, wśród których byli także protestanci. W 1989 roku, kiedy odzyskano cały budynek gimnazjum przeniesiono z Kalwarii Zebrzydowskiej Niższe Seminarium Duchowne, które w 1995 roku przekształcono w Katolickie Liceum Ogólnokształcące o charakterze koedukacyjnym oraz Kolegium Franciszkańskie. W 1999 roku otwarto gimnazjum. Obecnie w Łodzi funkcjonuje Katolickie Gimnazjum i Katolickie Liceum Ogólnokształcące, natomiast działalność Kolegium Franciszkańskiego została zawieszona. Szkoły prowadzone są przez Bernardynów. Ogólna liczba uczniów wynosi obecnie 220⁸⁰.

Niższe Seminarium Duchowne w Kalwarii Zebrzydowskiej (szkoła średnia) istniało w latach 1957-1989. Zostało ono w 1989 roku przeniesione do Łodzi. Wykładowcami byli zarówno zakonnicy, jak i nauczyciele świeccy z kalwaryjskich szkół⁸¹.

Studia wyższe u Bernardynów były zorganizowane na wzór innych studiów zakonu w Zachodniej Europie. W większych swoich klasztorach tworzyli i organizowali studia filozoficzne i teologiczne⁸².

W Prowincji Ruskiej, podobnie jak w innych prowincjach bernardyńskich, studia były zorganizowane w kilku klasztorach. Studium zakonne funkcjonowało m. in. we Lwowie, Lublinie, Rzeszowie, Zaslawiu, Dubnie, Husiatynie, Przeworsku, Radecznicy, Samborze, Sokalu i Zbarażu⁸³. W Prowincji Litewskiej studium mieściło się w Wilnie, Kretyndze, Telszach, Trokach, Budslawiu, Grodnie, Druju, Słonimiu i Mińsku⁸⁴.

⁷⁹ H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy*, t. 3. 1772-1946, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 378.

⁸⁰ Tamże, s. 379; I. Rusecki, *Błogosławiony Anastazy Pankiewicz OFM (1882-1942). Męczennik za wiarę*, Kalwaria Zebrzydowska 2000, s. 6-7; W. Murawiec, *Błogosławiony Anastazy Jakub Pankiewicz bernardyn i dzieje jego łódzkiej fundacji*, Kraków 1999, s. 11; I. Rusecki, *Sprawozdanie o liczbie uczniów do Urzędu Miasta Łodzi – Wydział Edukacji i Kultury Fizycznej na dzień 10 września 2002 roku*, s. 1. (W posiadaniu autora).

⁸¹ W. Murawiec, *Kalwaria Zebrzydowska (klasztor i bazylika pw. Matki Bożej Anielskiej)*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny OO. Bernardynów*, pod red. W. Murawca, K. Żuchowskiego, Kraków 1997, s. 40.

⁸² W. Murawiec, *Zarys dziejów Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP w Polsce*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*, s. 33-34.

⁸³ H.E. Wyczawski, *Dębno*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 52; A. Chadam, *Lublin*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 190; H.E. Wyczawski, *Lwów*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 195; A. Chadam, *Przeworsk*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 281; A. Chadam, *Radecznicza*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 287; A. Chadam, *Husiatyn*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 91; W. Murawiec, *Rzeszów*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 310; A. Chadam, *Sambor*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 13; A. Chadam, *Sokal*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 350; A. Chadam, *Zbaraż*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 457; H.E. Wyczawski, *Zaslaw*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 454.

⁸⁴ K. Grudziński, *Wilno*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 439; K. Grudziński, *Kretynga*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 166; K. Grudziński, *Telsze*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 379; W. Murawiec, *Budslaw*, w: *Klasztory bernardyńskie*, s. 33; A. Pabin, *Grodno*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 82; K. Grudziński, *Druja*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 49; K. Grudziński, *Słonim*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 336; W. Murawiec, *Mińsk*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 223.

W Prowincji Wielkopolskiej m.in. w Warszawie, Poznaniu, Toruniu, Skępem, Przasnyszu, Ostrołęce, Kaliszu, Łowiczu, Bydgoszczy i Piotrkowie Trybunalskim⁸⁵.

W Prowincji Małopolskiej m.in. w Krakowie, Opatowie, Pradze i Tarnowie⁸⁶.

W czasach rozbiorów Bernardyni prowadzili zakonne studium teologii tam, gdzie było to możliwe, a więc przede wszystkim w zaborze austriackim. Kiedy w 1783 roku zniesiono przez rząd austriacki studia zakonne, klerycy studiowali w józefińskim Seminarium Generalnym. Od 1803 roku studiowali we własnym studium zakonnym w Zbarażu, zaś od 1824 roku w Kalwarii Zebrzydowskiej. W 1829 roku w Generalnym Studium dla Zakonników, które mieściło się we lwowskim klasztorze. Kiedy z nastaniem ery konstytucyjnej odchodzili z niego klerycy innych zakonów, Studium to działało nadal jako bernardyńskie, zostało zawieszane podczas I wojny światowej, a reaktywowane w 1931 roku. Studenci tego zakonnego seminarium na mocy umowy z Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza uczęszczali na ostatni kurs Wydziału i tam uzyskiwali stopień magistra teologii⁸⁷.

Po II wojnie światowej Studium przeniesiono do Kalwarii Zebrzydowskiej. Studiowało wówczas kilku kleryków, którzy składali egzaminy wobec profesorów Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Lwowskiej, które w latach 1945-1950 mieściło się w budynku kalwaryjskiego klasztoru⁸⁸.

W następnych latach, tj. do 1963 roku w klasztorze kalwaryjskim mieściło się całe Wyższe Seminarium Duchowne OO. Bernardynów. W 1963 roku przeniesiono studia filozoficzne do klasztoru w Krakowie, gdzie funkcjonowały do 1993 roku, tj. do czasu wybudowania w Kalwarii Zebrzydowskiej budynku WSD⁸⁹.

Wśród rozmaitych działań i podejmowanych prac przez zakonników bernardyńskich, poczytne miejsce zajmowała działalność charytatywna, która jeszcze raz potwierdza fakt ogromnego zaangażowania społecznego Bernardynów. Działalność ta obejmowała zawsze grupy najbardziej potrzebujących. Chociaż nie wyróżniali się niczym specjalnym w tej dziedzinie, to jednak jak mogli najlepiej włączali się w nurt charytatywny. Tym samym zakonnicy realizowali nowe programy społeczne Kościoła, które zostały ustalone na Soborze Trydenckim. Programy te propagowały włączenie się duchowieństwa, a zwłaszcza zakonnego, w nurt pracy społecznej. Działalność taką podjęli przy swoich klasztorach, w których odbywała się edukacja młodzieży.

⁸⁵ W. Murawiec, *Warszawa (św. Anna)*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 405-406; K. Grudziński, *Piotrków Trybunalski*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 262; A. Chadam, *Poznań*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 271; H.E. Wyczawski, *Toruń*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 385; W. Murawiec, *Skąpe*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 331; A. Pabin, *Łowicz*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 206; H.E. Wyczawski, *Ostrołęka*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 249; H.E. Wyczawski, *Przasnysz*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 277; A. Pabin, *Bydgoszcz*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 39.

⁸⁶ H.E. Wyczawski, *Kraków (św. Bernardyn)*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 156; K. Grudziński, *Opatów*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 242; A. Chadam, *Tarnów*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 374.

⁸⁷ H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy*, t. 3, s. 242nn, 293nn; W. Murawiec, *Zarys dziejów Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*, s. 39.

⁸⁸ W. Murawiec, *Zarys dziejów Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*, s. 40.

⁸⁹ Tamże, s. 40.

Polegała ona na zakładaniu burs i konwiktów, zapewniających opiekę i utrzymanie ubogiej młodzieży. Zdarzały się nawet przypadki, że z takiej pomocy korzystali uczniowie innych szkół na terenie danego miasta, jak np. w Tarnowie. Podobny przykład pomocy dla uczącej się młodzieży stanowiła działalność bernardynów przy klasztorze w Czerniakowie. Istniała tam bowiem szkoła elementarna, w której organizowano dożywianie dzieci i ubogiej młodzieży. Warto również wspomnieć, iż w drugiej połowie XIX wieku, bernardyn Dionizy Czeczowski z klasztoru św. Anny w Warszawie, rozwinął podobną działalność charytatywną na terenie stolicy⁹⁰.

Działalność charytatywna nie ograniczała się tylko do takiej działalności na terenie szkoły, ale zataczała o wiele większy krąg. Zawsze starali się pomagać biednym, potrzebującym i opuszczonym. Nigdy nie przechodzili obojętnie obok takich ludzi. Wynikało to z reguły św. Franciszka, który pracę wśród najuboższych zalecał swoim duchowym synom. Bernardyni dzielili się tym, co sami zebrali na kweście, która była głównym źródłem utrzymania. Tak było np. w Krakowie, gdzie u furty klasztornej codziennie rozdawano pożywienie ubogim oraz studentom. Między innymi arcybiskup Stanisław Karnkowski jako student krakowskiej uczelni, często dożywał się u Bernardynów na Stradomiu⁹¹.

Inną formą kwesty, która polegała na zbieraniu funduszy tylko na pomoc dla potrzebujących w II połowie XIX wieku, był tzw. „chleb św. Antoniego z Padwy”. Kult świętego już od najdawniejszych czasów był związany ze świadczeniem pomocy biednym⁹².

Konwenty bernardyńskie, zwłaszcza na kresach, były zawsze oazami polskości i katolicyzmu. Klasztory niejednokrotnie zamieniały się w fortece wojenne. Bernardyni byli gotowi na największe ofiary w obronie Ojczyzny i w ciągu dziejów dali wiele dowodów tej gorliwości, włączając się do walki, a tym samym dając przykład czynu patriotycznego. Szczególnie wzmoczoną działalność patriotyczną rozwinęli po upadku państwowości. Swój udział zaznaczyli w powstaniu listopadowym, w manifestacjach narodowych i w powstaniu styczniowym. To ich zaangażowanie zostało udokumentowane w literaturze narodowej. Ks. Robak w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza to Bernardyn, zajmujący się przygotowaniem powstania na Litwie w 1811 roku, zaś ks. Piotr z „Dziadów”, to kapłan bernardyński kształtujący myśli i sławy bohaterów narodowych. Działalność ta była wielokierunkowa, bowiem bernardyńscy zakonnicy najpierw urządzali wielkie uroczystości i manifestacje patriotyczne przy swoich kościołach, spełniali w oddziałach powstańczych funkcję kapelanów wojskowych oraz prostych żołnierzy.

Innym wymiarem tej działalności był patriotyczny i obywatelski wymiar piśmiennictwa bernardyńskiego na przełomie XVIII-XIX wieku. Do najznajniejszych pisarzy tego okresu zaliczamy: o. Hipolita Nowowiejskiego, o. Wiktora Olszewskiego, o. Kazimierza Olszańskiego, o. Seweryna Czopowskiego, o. Wenantego Tyszkowskiego, o. Adriana Serewicza, o. Paulina Urbanowskiego, o. Aukcentego Buczyńskiego, o. Michała Dobrowolskiego, o. Herkulana Juszkiewicza, o. Bonifacego Jastrzębskiego, o. Benwenutego Mańkowskiego, o. Serafina Szulca oraz o. Piotra Błachowicza. Podniesione przez nich głosy społeczne dowodzą, iż zakonnicy potrafili upomnieć się o sprawiedliwość społeczną dla wszystkich ludzi. Swoją nieugiętą postawą dali wspierać dowód obywatelskiego zaangażowania⁹³.

⁹⁰ I. Rusecki, *Działalność społeczna i patriotyczna ojców bernardynów (1772-1864)*, s. 122-124 (Mps w posiadaniu autora).

⁹¹ Tamże, s. 123.

⁹² Tamże, s. 124.

⁹³ I. Rusecki, *Zaangażowanie patriotyczne Bernardynów (1772-1864)*, w: „Studia Franciszkańskie” 10 (1999), s. 415nn.

Nie sposób nie wspomnieć zaangażowania bernardyńskich zakonników na rzecz wolności Kościoła katolickiego w XX stuleciu, tj. w latach 1945-1989, kiedy władze państwowe PRL poddawały Kościół licznym represjom. Podobnie jak inni stanęli w obronie wolności sumienia i sprawiedliwości. Taka postawa zakonników i księży nie była wówczas mile widziana, toteż całe rzesze duchownych znalazły się w więzieniach. Postrzegani oni byli jako wrogowie nowej i „sprawiedliwej” Polski. Największe przesładowania spadły na Bernardynów w 1950 i 1951 roku. Ogółem uwięziono wówczas 25 zakonników, co statystycznie oznaczało, że co czwarty zakonnik przebywał w więzieniu⁹⁴. Również w późniejszych czasach tego okresu nie brakowało świadectw zakonników, którzy stawali w obronie prawa i sprawiedliwości w Polsce, a zwłaszcza w latach 1981-1983, kiedy w serca ludzi wlewali nadzieję na lepsze jutro w naszej ojczyźnie⁹⁵.

5. Zgromadzenie Sióstr Antonianek od Chrystusa Króla

Powstanie Zgromadzenia sióstr Antonianek od Chrystusa Króla związane było z działalnością bernardyna, o. Anastazego Pankiewicza⁹⁶ w Łodzi. W roku 1930 przyjechał do Łodzi, aby w dzielnicy Doły ufundować klasztor bernardyński. Siostra Bonawentura Rybczyńska tak wspomina początki zgromadzenia: *Z Włocławka przyjechały do Łodzi we wrześniu 1933 roku trzy siostry – Józefa Galczak, Waleria Bakalarska i Władysława Bartkowiak. Wcześniej należały one do Zgromadzenia Sióstr Wspólnej Pracy. Było ono Zgromadzeniem, które wtedy dopiero się formowało. Do Łodzi siostry te przyjechały za radą ich spowiednika, księdza Karola Cieślińskiego, aby podjąć tu pracę charytatywną – nieść pomoc biednym rodzinom, a przede wszystkim*

⁹⁴ Byli to następujący zakonnicy: o. J.D. Michnar, o. T. Chanaka, o. E. Łoś, o. J. Bochenek, br. P. Jarema, o. P. Rubinek, o. J. Kędzior, o. S. Niewiadomy, o. L. Krupa, o. R. Pitołaj, o. A. Palus, o. A. Chadzam, o. F. Płaza, o. A. Śmigiel, o. D. Niedrowski, o. P. Węgrzyn, o. G. Ożóg, o. E. Sokołowski, o. K. Polski, o. R. Janusz, o. B. Szepelak, o. W. Płonka, o. H. Ryba, br. S. Golba, o. B. Wachowicz. – I. Rusecki, *Biogramy zakonników represjonowanych w czasach PRL z Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP (Ojców Bernardynów) Zakonu Braci Mniejszych w Polsce*, Kraków 2002, s. 5nn.

⁹⁵ Zakonnicy w pracy duszpasterskiej, a zwłaszcza na ambonie poruszali aktualne sprawy w narodzie, czynili to również w latach Polski Ludowej. Ich postawa obywatelska i społeczna nie ograniczała się tylko do głoszenia kazań, lecz również do konkretnej pomocy duchowej (kapelani wojskowi) i materialnej (schronienie, odzież, żywność, pieniądze).

⁹⁶ Jakub Pankiewicz urodził się 9 lipca 1882 roku jako syn Tomasza i Tekli z domu Lenio, we wsi Nowotaniec w powiecie sanockim. Pochodził z rodziny rolniczej i wielodzietnej, liczącej wraz z rodzicami 10 osób. Szkołę podstawową ukończył przed 1896 rokiem, a następnie uczył się w gimnazjum w Sanoku i we Lwowie. W 1900 roku wstąpił do Zakonu Braci Mniejszych w Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP (OO. Bernardyni). W latach 1903-1907 studiował filozofię i teologię w zakonnym Studium w Krakowie i we Lwowie. W 1906 roku przyjął święcenia kapłańskie. Dziełem jego życia była działalność w Łodzi, gdzie za jego przyczyną powstał klasztor i kościół bernardyński, a także szkoła męska, która miała służyć przede wszystkim ubogiej młodzieży z rodzin katolickich oraz żeńskie Zgromadzenie zakonne Sióstr Antonianek od Chrystusa Króla. Zginął śmiercią męczeńską koło Linzu w Austrii w transporcie inwalidów wywiezionym z obozu koncentracyjnego w Dachau 20 maja 1942 roku. Został beatyfikowany w grupie 108 męczenników II wojny światowej 13 czerwca 1999 roku przez Jana Pawła II w Warszawie. (I. Rusecki, *Biogostawiony Anastazy Pankiewicz OFM (1882-1942). Męczennik za wiarę*, Kalwaria Zebrzydowska 2000, s. 4nn).

dzieciom: sierotom i półsierotom. Siostry zamieszkały w wynajętym mieszkaniu w dzielnicy Bałuty, a potem na Marysinie, gdzie matka Franciszka Józefa Galczak, która była hafciarką, założyła hafciarnię. Matka Założycielka przyjmowała do hafciarni na naukę dziewczęta, które także trochę pomagały w pracy. Dziewczęta te płaciły za naukę, a uzyskane stąd fundusze służyły siostrą do utrzymania domu i – w miarę możliwości – do wspierania biednych dzieci... Ojciec Anastazy poznał wspomniane siostry jeszcze we Włocławku, ponieważ należały one do Trzeciego Zakonu św. Franciszka. Gdy dowiedział się, że przybyły one do Łodzi i chciały żyć we wspólnocie, a także prowadzić działalność charytatywną, skontaktował się z nimi i wspólnie ułożyli plan dotyczący pracy nowego Zgromadzenia... Nazwa naszego Zgromadzenia powstała z połączenia dwu propozycji. Matka Franciszka proponowała nazwę Służebnice Chrystusa Króla; a Ojciec Anastazy, który był wielkim czcicielem św. Antoniego z Padwy – Siostry Antonianki. Połączenie obu formuł dało nazwę: Siostry Antonianki od Chrystusa Króla⁹⁷

Dziś charyzmat Zgromadzenia został poszerzony. Siostry opiekują się samotnymi matkami i ich dziećmi oraz dziećmi matek pracujących⁹⁸.

6. Kustodia św. Michała Archanioła na Ukrainie

Powstanie Kustodii św. Michała Archanioła na Ukrainie jest nawiązaniem do historycznej obecności Bernardynów na tamtejszych ziemiach. Wspomnieć należy, iż już w 1518 roku istniała tak kustodia lwowska Bernardynów. W wyniku utraty niepodległości przez Polskę i wrogiej polityki zaborców, obecność bernardyńskich zakonników na Ukrainie słabła. Było to wynikiem licznych kasat klasztorów. Ostatecznie w 1810 roku zmarł ostatni, pracujący tam zakonnik. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku Bernardyni wrócili na Ukrainę, co stało się za sprawą tego, iż jedyna ocalała Prowincja Galicyjska Bernardynów zaczęła włączać do swojej prowincji klasztory należące do byłej Prowincji Ruskiej, tzw. zakordonowej. Od tego czasu Bernardyni na stałe wpisali się w historię Ukrainy. Zostało to przerwane wskutek zmiany granic Polski po II wojnie światowej. Zakonnicy musieli opuścić klasztory na Ukrainie. W 1958 roku z Sambora wyjechali ostatni zakonnicy: o. Jacek Bober i br. Klet Bonar⁹⁹. Na terenie Ukrainy pozostał tylko o. Martynian Darzycki, który odegrał kluczową rolę w powstaniu Kustodii św. Michała na Ukrainie¹⁰⁰. Od roku 1975 o. Martynian zaczął przyjmować kandydatów do zakonu, których następnie wysyłał do seminarium duchownego w Rydze. Dzięki jego postawie w niedługim czasie powstała

⁹⁷ W. Murawiec, *Błogosławiony Anastazy Jakub Pankiewicz bernardyn i dzieje jego łódzkiej fundacji*, Kraków 1999, s. 22, 23.

⁹⁸ I. Rusecki, *Błogosławiony Anastazy Pankiewicz OFM*, s. 7.

⁹⁹ K. Żuchowski, *Historia Kustodii św. Michała na Ukrainie i historia klasztorów Prowincji poza Polską*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny OO. Bernardynów*, pod red. W. Murawca, K. Żuchowskiego, Kraków 1997, s. 132-133.

¹⁰⁰ O. Martynian Darzycki święcenia kapłańskie przyjął we Lwowie w 1943 roku. Podjął pracę na północnych terenach Ukrainy, która w 1939 roku weszła w skład Związku Radzieckiego. Za swoją pracę duszpasterską został w 1946 roku skazany przez władze państwowe i osadzony w więzieniu (6 miesięcy), a następnie zesłany na Kółmę do pracy w kopalni złota. Uwolniony został w 1952 roku. Od 1953 roku nadal pracował na Ukrainie i po kilku latach otrzymał pozwolenie na pracę duszpasterską wśród Polaków. (K. Żuchowski, *Historia Kustodii św. Michała na Ukrainie i historia klasztorów Prowincji poza Polską*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*, s. 133.

kilkunastoosobowa grupa zakonników bernardyńskich i po upadku Związku Radzieckiego coraz wyraźniej mówiono o powstaniu Kustodii na Ukrainie¹⁰¹.

Wielkie zasługi w dzieło powstania Kustodii położył prowincjał Bernardynów o. Andrzej Pabin (1987-1993)¹⁰². Jego zabiegi w tej sprawie w Kurii Generalnej w Rzymie doprowadziły do erygowania na Ukrainie Kustodii św. Michała Archanioła, zależnej od Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP w Polsce¹⁰³.

Obecnie do Kustodii należą następujące domy: w Czezelniku, Miastkówce, Pionnem, Seredniem, Szarogrodzie, Zbarażu, Żytomierzu, Baranówce, Szepetówka, Gorodkivce i w Budślawiu na Białorusi. Dojazdowych punktów duszpasterskich w Kustodii jest ponad pięćdziesiąt. W ostatnim czasie do Kustodii weszły również klasztory w miejscowościach: Sudova Vyshnia, Ternopil, Rava Ruska i Kovel¹⁰⁴.

Kandydaci do zakonu postulat i nowicjat odbywają w Kustodii na Ukrainie, natomiast klerycy od roku akademickiego 1990/1991 studiują w Wyższym Seminarium Duchownym w Kalwarii Zebrzydowskiej. Uzasadnione nadzieje na rozwój dla Kustodii daje na przyszłość duża liczba powołań. Należy mieć nadzieję, iż już w niedługim czasie Kustodia św. Michała Archanioła na Ukrainie stanie się samodzielną Prowincją.

7. Bernardyni dzisiaj

Współcześnie Bernardyni cenią sobie bardzo to wielkie dziedzictwo działalności duszpasterskiej, oświatowej, charytatywnej i patriotycznej oraz osobistej świętości przekazane im przez poprzedników. Kontynuują dziś pracę duszpasterską na różnych odcinkach, poprzez rekolekcje i misje parafialne, katechizację dzieci i młodzieży, głosząc słowo Boże i spowiadając. Udzielają się również w działalności charytatywnej. Wielu zakonników poświęca się pracy naukowej i wydawniczej. Dziś są także stróżami znanych polskich sanktuariów w Kalwarii Zebrzydowskiej, Leżajsku, Skępem, Dukli, Alwernii i Rzeszowie. Wielu zakonników poświęca się pracy na misjach: w Kongo, Zimbabwie, Libii, Gruzji, a także wśród Polonii: w Argentynie, Anglii oraz na Ukrainie, Białorusi, Słowacji, w Niemczech, Stanach Zjednoczonych, Belgii, Izraelu i we Włoszech¹⁰⁵.

8. Bernardyni w Diecezji Radomskiej

Jedyną placówką na terenie Diecezji Radomskiej jest klasztor w Radomiu, który powstał dzięki królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi, który pod koniec 1467 roku wyraził zgodę na ich osiedlenie. Sprawa objęcia fundacji w tym królewskim mieście była rozpatrywana na kapitule prowincjalnej w Warszawie 6 stycznia 1468 roku, gdzie wyrażono zgodę na przyjęcie nowej fundacji. Po załatwieniu wszystkich formalności rozpoczęto budowę drewnianego kościoła, który otrzymał wezwanie św.

¹⁰¹ K. Żuchowski, *Historia Kustodii św. Michała na Ukrainie i historia klasztorów poza Polską*, w: *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*, s. 133.

¹⁰² H.E. Wyczawski, *Pabin Andrzej Władysław*, w: *Słownik Polskich Pisarzy Franciszkańskich*, s. 363.

¹⁰³ Tamże, s. 133-134.

¹⁰⁴ Tamże, s. 134; *Wspólnoty klasztorne polskiej Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP (OO. Bernardynów)*, Kraków 2000, s. 30nn.

¹⁰⁵ I. Rusecki, *Bernardyni krakowscy*, s. 23-24.

¹⁰⁶ K. Grudziński, *Radom*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, s. 293.

Katarzyny Aleksandryjskiej i klasztoru. Już pod koniec 1468 roku Bernardyni osiedlili się w mieście. Ostatecznie prace budowlane zostały ukończone w 1480 roku¹⁰⁶. Obecny kościół zbudowany po 1480 roku w stylu gotyckim jest murowany z cegły i kamienia. Pod koniec XVI wieku dobudowano do kościoła kaplicę św. Anny, która służyła przede wszystkim do zebrań bractwa św. Anny. Ściany świątyni w XVII wieku zostały pokryte polichromią, zaś w XVIII wieku ołtarzom gotyckim nadano styl barokowy. Kościół wraz z klasztorem na początku XVI wieku został otoczony murem obronnym¹⁰⁷.

Bernardyni radomscy w swoim kościele, podobnie jak gdzie indziej, prowadzili dobrze zorganizowane duszpasterstwo. Urządzali bogate pod względem liturgicznym nabożeństwa, głosili słowo Boże, sprawowali sakrament pojednania, szerzyli kult Męki Pańskiej i Matki Bożej. Organizowali liczne uroczystości odpustowe oraz prowadzili liczne stowarzyszenia religijne: III Zakon św. Franciszka z Asyżu, bractwo św. Anny, bractwo Paska św. Franciszka, bractwo Anioła Stróża i bractwo Niepokalanego Poczęcia. Szczególną czią cieszył się kult obrazu Matki Bożej z Dzieciątkiem, który odbierał cześć w radomskiej świątyni już od początku XVII stulecia. Dowodem owej czci są zgromadzone liczne wota, ofiarowane Matce Bożej za otrzymywane łaski, które zawieszano przy obrazie. Oprócz pracy duszpasterskiej przy swojej świątyni, Bernardyni angażowali się również do pracy poza własnym kościołem. Byli m.in. spowiednikami Benedyktynek w XVII i XVIII wieku, zaś później (1825) sprawowali duszpasterstwo więziennie w dawnym kościele Benedyktynek, który został zamieniony na zakład karny. Byli również katechetami na pensja Pani Twardzickiej (XIX w.)¹⁰⁸.

Klasztor radomski zawsze odgrywał znaczącą rolę. Tutaj odbywały się kapitule prowincjale (1516, 1533, 1545, 1551, 1640, 1671), tutaj mieściło się studium zakonne, w którym przygotowywali się klerycy do kapłaństwa, tutaj odbywały się uroczyste nabożeństwa na otwarcie sesji Trybunału Skarbowego (od 1613 r.)¹⁰⁹

Klasztor odegrał znaczącą rolę w ruchu narodowościowym. Manifestacje religijno-patriotyczne, które poprzedziły wybuch powstania styczniowego, uświadamiały społeczeństwo Królestwa Polskiego o konieczności walki z zaborczą Rosją. Szczególnie zaangażowanie wykazali w tym ruchu radomscy Bernardyni. Właśnie w ich kościele rozpoczęły się te manifestacje. Pierwszą okazją było zorganizowanie nabożeństwa w 30. rocznicę wybuchu powstania listopadowego. Na uroczystość przybyli weterani walk z 1830 roku¹¹⁰.

Elżbieta Orzechowska tak pisze na temat manifestacji patriotycznych (1861-1863) w Radomiu, które poprzedziły wybuch powstania styczniowego: „... Najczęstszą formą manifestacji w mieście stały się śpiewy patriotyczne pod figurą Matki Boskiej, stojącą przed klasztorem bernardyńskim. Właśnie tam, w Zielone Świątki, 19 V 1861 miała miejsce ogromna manifestacja mieszkańców Radomia. Kamienną figurę Matki Boskiej przybrano w wieńce i kwiaty. Na przygotowanym łuku triumfalnym z Orlem Polskim w koronie umieszczono na-

¹⁰⁷ W. Murawiec, *Radom*, w: *Schematyzm Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*, s. 100.

¹⁰⁸ Tamże, s. 295-296.

¹⁰⁹ Tamże, s. 296-297

¹¹⁰ E. Orzechowska, *Z działalności patriotycznej Bernardynów w Radomiu w dobie powstania styczniowego (1861-1863)*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, pod red. J. Kłoczowskiego, t. III. *Franciszkanie w Polsce XIX wieku, Niepokalanów 1996*, s. 150.

pis: Królowo Korony Polskiej, módl się za nami. Kiedy zebrany tłum, pod wpływem agitatorów, przekształcił się w gorliwych obrońców wiary i Ojczyzny, i gdy zaczęto śpiewać pieśni narodowe oraz wznosić okrzyki antyrosyjskie, wkroczyło wojsko. Pod jego naporem zebrani zaczęli chronić się za mury klasztorne, inni rozbiegli się po mieście... Manifestacje, poskromione na ulicach, przeniosły się do kościołów, gdzie przy każdej okazji śpiewano pieśni patriotyczne. Różne cechy i grupy zawodowe, a także robotnicy zamawiali w kościołach nabożeństwa za „pomyślność Ojczyzny”, połączone zwykle ze składką na cele publiczne...”¹¹¹.

Warto podkreślić, iż Bernardyni nie tylko angażowali się w nabożeństwach patriotycznych w swoim kościele, ale również udostępniali klasztor na działalność patriotyczną, zarówno w okresie przedpowstaniowym, jak i w czasie trwania powstania styczniowego. Sami też z bronią w ręku walczyli o wolność Ojczyzny¹¹².

To zaangażowanie zakonników bernardyńskich z Radomia naraziło niektórych z nich na więzienie i wygnanie. Na Syberię zesłano 4 ojców: Paulina Romańskiego, Rocha Klimkiewicza, Justyna Mielechowicza i Telesfora Zaborka. Karnie z Radomia przeniesiono 6 zakonników: Hilarego Kozierowskiego, Jacentego Lewczuka, Cherubina Lisiewicza, Remigiusza Starachowskiego, Antoniego Komendeckiego i Jakuba Stąporkiewicza. Na karę więzienia i późniejszy nadzór policji zostali skazani: Benedykt Piotowski, Melecjusz Szamański i Lotus Śniegocki. Inni zakonnicy z klasztoru zostali oskarżeni o udział w powstaniu. W wyniku represji popowstaniowych klasztor został skasowany przez władze zaborcze w 1864 roku¹¹³.

Zakończenie

Nakreślona, bardzo pobieżnie, historia Bernardynów na przestrzeni ponad pięciowiekowej działalności, świadczy o tym, że zakonnicy potrafili być blisko spraw ważnych w społeczeństwie i tych pozornie drobnych, i tych wielkich, narodowych. Wydali również wielu błogosławionych: Władysława z Gielniowa¹¹⁴, Szymona z Lipnicy¹¹⁵, Anastazego Pankiewicza¹¹⁶, Sługę Bożego Rafała z Proszowic¹¹⁷. Świętym Bernardynem, który wprowadził Bernardynów w III tysiąclecie chrześcijaństwa jest św. Jan z Dukli¹¹⁸, kanonizowany przez Jana Pawła II w Krośnie 10 czerwca 1997 roku.

---

¹¹¹ Tamże, s. 150-151.

¹¹² Tamże, s. 152nn.

¹¹³ Tamże, s. 159, 160.

¹¹⁴ T. Lozańska-Czajkowska, *Błogosławiony Władysław z Gielniowa. Patron Polski i Litwy, kompozytor i autor polskich pieśni religijnych (ok. 1440 – 4 maja 1505)*, Warszawa 1992, s. 13nn.

¹¹⁵ R. Gustaw, K. Grudziński, *Błogosławiony Szymon z Lipnicy*, Kalwaria Zebrzydowska 1988, s. 13nn.

¹¹⁶ I. Rusecki, *Błogosławiony Anastazy Pankiewicz OFM*, s. 4nn.

¹¹⁷ I. Rusecki, *Klasztor i kościół Ojców Bernardynów w Warcie*, s. 39nn.

¹¹⁸ H.E. Wyczawski, W. Murawiec, *Święty Jan z Dukli (ok. 1414-1484)*, Kalwaria Zebrzydowska 1997, s. 35nn.